

Báthori Gábor nagybányai tallérjainak hengeres veréséről

LUX IVÁN

Bevezetés

Báthori Gábor viszonylag rövid élete során nagy utat tett meg a feltörekvő fiatal és népszerű udvaroncától a kegyetlen és meggyűlölt fejedelemig. 1589-ben született Nagyváradon Kraszna megye főispánjának fiaként. Szülei korai halála után testvéreivel együtt Báthori István országbíró fogadta örökbe. Gyámaja 1605-ös halála után nagy vagyont örökölt. Bocskai István fejedelem udvarában szolgált és reménykedett az utódlásában, de ebben csalatkozott, mert Rákóczi Zsigmondot választották fejedelemmé. Bonyodalmas előzmények után sikerült Rákóczi Zsigmondot lemondásra kényszerítenie és az erdélyiek, a Habsburgok és a törökök együttes támogatásával 1608 márciusában fejedelemmé választották. Erőszakos kormányzásával és erkölcstelen magánéletével elidegenítette az erdélyi rendeket, felelőtlen és tékozló uralkodása Erdélyt súlyos helyzetbe hozta. A Habsburgokkal kötött törökellenes szövetsége miatt 1613 májusában a török porta elmozdította és helyébe Bethlen Gábort nevezte ki Erdély fejedelmének. Egy újabb pálfordulása nyomán a hajdúk 1613 októberében meggyilkolták.

Alig több mint ötéves uralkodása alatt Báthori Gábor igen sokféle pénzt veretett, Resch [1] katalógusában és annak Függelékében összesen 269 típus szerepel. A készülő erdélyitallér-katalógusunk [2,3] adatgyűjtése során csak a többszörös, egyszeres és törtértékű tallérok 53 fajtájának képeit azonosítottuk (itt rögtön előre bocsátjuk, hogy számuk ennél biztosan lényegesen nagyobb, mert, mint azt látni fogjuk, a hengerekkel együttesen vert tallérok okán igen sok olyan típusra következtethetünk, amelyek példányait ma nem ismerjük, de korábban biztosan léteztek).

Báthori Gábor az összes akkori erdélyi verében (Nagybánya, Szeben, Kolozsvár, Gyulafehérvár) veretett pénzt, tallérokat azonban csak Nagybányán és Szebenben [4].

Ebben a közleményben a Nagybányán 1608-ban és 1609-ben veretett tallérjairól lesz szó. Nagybányán 1583-tól (habár csak alig több mint 40 évig) alkalmazták a hengeres verési technikát [5], aminek lényege, hogy két hengerre erősítik fel az előlapi és hátlapi verőtöveket tartalmazó lemezeket, egy-egy lemez az érme méretétől függő számú verőtövet tartalmaz – tallérok esetében ötöt-ötöt – és az egymással szemben forgó hengerek közé vezetik be azt a fémlamezt, amelyre az érmét préselik, majd kivágják belőle. A hengeres verésről elérhető nem túl széleskörű irodalomra a [6] közleményben utalok. Amint azt ott is megemlítem a hengeres verés egyik jellegzetessége, hogy az egyes hengerekre erősített verőtövek nem szétválaszthatók¹, tehát minden tallér verésekor ötösével együtt készülnek az elő-, illetve a hátoldalak. Ugyanakkor, az együtt alkalmazott hengerek egymáshoz képest elforgatva is felerősíthetők voltak, ezáltal az elő- és hátoldali veretek kombinálódhattak. A továbbiakban ennek a lehetőségnek a következményeiről szólok Báthori Gábor nagybányai tallérjainak esetében.

A nagybányai tallér verőtövek

A készülő erdélyitallér-katalógus adatgyűjtése során Báthori Gábor 74 nagybányai tallérjának képét találtam meg köz- és magángyűjteményekben és az utóbbi évtizedek árverésein, amelyek 29 típusba voltak sorolhatók. Ez a merítés elegendő volt ahhoz, hogy a verésükhöz használt minden hengert

---

¹ A hengeres verés ilyen hátrányát orvosolandó fejlesztették ki az ú.n. pofás sajtólóműves verési technikát (Taschenwek), amelyben a hengeren a verőtövek egyenként cserélhetőek voltak, ezt azonban csak a 17. század közepén kezdték alkalmazni, ld. pl. [7, 8].

azonosíthassam és, két hátoldali verőtő kivételével, az összes verőtő képe is rendelkezésre áll. Az előoldali verőtövek képeit az 1. Függelékben, a hátoldaliakat a 2. Függelékben mutatom be.

Az 1608-1609-ben vert tallérok előlapjainak verőtövei három hengeren foglaltak helyet, amelyek alapvetően a fejedelem vértjének díszítésében különböznek. Az egyes hengereken lévő tallérok vértdíszeit az 1. ábra mutatja és ezek:

- I. Virágdíszes vért (1608),
- II. Sima (dísztelen) vért (1609),
- III. Pont-díszes vért (1609).

I.

II.

III.

1. ábra: Az 1608-1609-es nagybányai tallérok előlapi vértdíszei

A hátoldali verőtövek szintén háromfélék és négyféle hengeren helyezednek el. Az első verőtő-típus 1608-ban készült, majd az évszámot átmetsztették 1609-re. A másik két típus 1609-es. E verőtöveken lévő tallérok címerpajzsait a 2. ábra mutatja, jellegzetességeik az alábbiak szerint foglalhatók össze:

- I.-I'. Sárkány által körbevett hármás címerpajzs és kis korona (1608-1609),
- II. Sárkány által körbevett címerpajzs (1609) - nagy korona a köriratban,
- III. Sárkány által körbevett címerpajzs, kétoldal N – B verdejel (1609) - nagy korona a köriratban.

I. – I'.

II.

III.

2. ábra: Az 1608-1609-es nagybányai tallérok hátlapi címerpajzsai

Az I. hátlapi hengeren lévő eredeti 1608-as és az I'. hengeren lévő átmetszett 1609-es évszámok a 3. ábrán láthatóak:

3. ábra: Eredeti és átmetszett évszámok az I. és I'. típusú hátlapi verőtöveken

A létező és létezett tallérváltozatok

Mint ahogy egy-egy hengeren 5 tallér-verőtő helyezkedett el és az előlapi és hátlapi hengereket egymáshoz képest elfordulva is felerősíthették, azaz egy előlapi és egy hátlapi henger egymáshoz képest 5 különböző módon helyezkedhetett el, egy hengerpárral elvileg 25 féle tallérkombinációt hozhattak létre (minden előlapi verőtővel szemben az 5 hátlapi bármelyike szerepelhetett.) Arra nézve nem találtam információt, hogy a hengerek felerősítése meghatározott rendben, vagy véletlenszerűen történt-e, de úgy tűnik, hogy általában van egy hengerpár-állítás, amely a veretek túlnyomó többségét eredményezte és az elfordult hengerekkel vert érmék száma ennél lényegesen kisebb. Arra nézve sincsen ismeretem, hogy a hengerek minden lehetséges állásával folyt-e verés, de ha a hengerek elfordult felszerelése csak a véletlen műve volt, akkor erre bizonyosan nem lehet számítani. Annyi megállapítható, hogy Bocskai István Madonnás tallérjai esetében [6] az öt lehetséges hengerpár-elhelyezkedés közül négy megvalósult, de Báthori Zsigmond nagybányai tallérjai esetében [3] a 23-23 elő-, illetve hátoldali hengerek egyes párojai legfeljebb három elfordult változattal szerepeltek. Mint látni fogjuk, Báthori Gábor nagybányai tallérjai esetében is az egyik hengerpárt három különböző állásban használták.

Az alábbi 1. táblázat az 1608-ban, az I. előlapi és I. hátlapi hengerekkel vert tallérokat ismerteti, az e-h oszlopokban az előlap és hátlap sorszám szerepel az 1. illetve 2. Függelékben bevezetettek szerint. Amennyiben ilyen kombinációjú tallér van az adatbázisunkban, avagy, ha nincs, de Resch [1] felsorolja a katalógusában, a hozzátartozó Resch azonosítót (az R oszlopban) és az adatbázisunkban lévő ilyen érmék számát (az N oszlopban) tüntettem fel. Az olyan kombinációt, amelyről nincsen ismeretünk (vagyis sem képünk nincsen róla, sem katalógusban, vagy más irodalmi hivatkozásban nem szerepel) szürke színnel jelöltem.

e-h	R	N	e-h	R	N	e-h	R	N
1-1	1	2	1-2	2	2	1-3		
2-2	-	4	2-3			2-4	-	1
3-3	3	2	3-4	4	1	3-5		
4-4			4-5			4-1		
5-5	-	1	5-1			5-2		

1. táblázat: Az 1608-as, I. előlapi és I. hátlapi hengerekkel vert tallérok mai száma

Az 1. táblázat jól mutatja, hogy 1608-ból elég kevés típus maradt meg mára, és azokból is meglehetősen kisszámú példány. A 15 akkor kiverett típusból ma 7 ismert, közöttük viszont van 3 olyan, amelyik a Resch katalógusban [1] nem szerepel.

A 4. ábrán bemutatom a Déri Ferenc Múzeum (Debrecen) gyűjteményének egy unikális darabját, amelyik a 2. előlapi és 4. hátlapi verőtővel készült, egyedüli ma ismert példány a hengerpár-kombinációjáról és ezt a típust korábbi hivatkozások sem említik (a táblázatban pirossal jelölve).

Déri Ferenc Múzeum (Debrecen) gyűjteménye, DFNGY 2425

4. ábra: Az I. előlapi és a kétszer elfordult I. hátlapi hengerekkel vert tallér

A 2. táblázat tartalmazza azoknak a talléroknak a ma ismert számait, amelyeket 1609-ben az 1608-as I. előlapi hengerrel és az 1608-ból 1609-re átvésett évszámú verőtöveket tartalmazó I'. hátlapi hengerrel vertek. A vesszővel jelzett sorszámú hátlap azonos a vesszőtlennel, csak az évszáma 1609.

e-h	R	N	e-h	R	N
1-1'			1-3'		
2-2'			2-4'	35	5
3-3'	33	14	3-5'		
4-4'			4-1'	34	3
5-5'			5-2'		

2. táblázat: Az 1608-as I. előlapi és az 1609-re átvésett I'. hátlapi hengerekkel vert tallérok mai száma

Ismét az látszik, hogy mára rendkívül kevés típus ismert az 1609-ben vertekből, a 10 kivert típusból mindössze 3 (ugyanakkor a 3-3' típusból - habár a hengerpárról ez az egyetlen ma ismert - meglepően sok példány maradt fenn). Érdekes módon a mára unikálissá vált, a 4. ábrán bemutatott 1608-as 2-4 változatnak megfelelő 1609-es 2-4' változat viszonylag gyakori, egy példányát az 5. ábra mutatja.

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye

5. ábra: Az I. előlapi és a kétszer elfordult I'. hátlapi hengerekkel vert tallér

Itt érdemes azt is megjegyezni, hogy, amint az az 1. táblázatból látható, 1608-ból nincsen 4-es számú előlapról képünk. A 4-es előlap kinézetét végül az 1609-es, átvésett 4-1' bélyegű tallérokról ismerhettük meg.

Mégegy érdekes tényről kell itt szólnom. Resch, R15 azonosítóval ír egy 1609-es tízszeres aranyforintról, ami szerinte az R4 azonosítójú 1608-as tallér 1609-re átvésett verőtöveivel készült, vagyis az 1. táblázat szerint a bélyegek sorszámai 3-4' (az 1. táblázatban az R4 azonosítóhoz a 3-4 tallér tartozik). Ha ez így van, akkor a 2. táblázatban bemutatott (eredeti és kétszer elfordult) hengerpárok mellett vertek egyszer elfordult hengerpárokkal is – legalábbis tízdukátokat. Ezt az érmet Huszár [9] is említi (H224), de minden bizonnyal csak Reschtől átvéve, kép nélkül, és az átvésés tényét is Reschre

hivatkozva közölvén. Ilyen tízszeres aranyforint az utóbbi időben nem volt árverésen, gyűjteményekből sem ismerjük, így a képét sem tudom közölni.

A 3. táblázatban mutatom be az 1609-es verőtövekkkel vert tallérok ma ismert mennyiségét.

e-h	R	N	e-h	R	N	e-h	R	N	e-h	R	N
6-1'	-	1	6-6	22	1	6-12			11-11	31	2
7-2'	32	0	7-7	25	1	7-13	22	1	12-12	27	5
8-3'	-	2	8-8	24	0	8-14			13-13	30	6
9-4'			9-9	-	0	9-15	21	1	14-14	28	6
10-5'			10-10	26	3	10-11			15-15	29	6
II-I'			II-II			II-III			III-III		

3. táblázat: Az 1609-es hengerekkel vert tallérok mai száma

A II-es előlapi és átvésett I' hátlapi hengerekkel vert érmek sajátos képet mutatnak, amennyiben a Resch által ismert R32 típusból ma már nincsen elérhető darab, míg két másik típus létezik, amiről Resch nem tudott. Az is megállapítható, hogy a II-II és II-III hengerpárokkal ismét viszonylag kis mennyiségeket verhettek, az 1609-es tallérok túlnyomó többsége a III-III hengerpárral készült.

Érdekes az is, hogy a II-III hengerpárral vert mindkét érme 1,5 talléros (R21 és R22), azaz a hengeres verés után feldarabolt lemez darabjai, amelyekből az érmét nem vágják ki. Kívárgott egyszeres tallér erről a lemezpárról nem ismeretes.

Ide kívánczik még egy érdekes megjegyzés. A 3. táblázatból (és a 2. Függelékben is) látható, hogy a 9-es számú hátlapi verőtövet nem ismerjük. Ugyanakkor, Holländer Leo egy 1873-as publikációjában [10] említ egy tallért, aminek leírása a 6. ábrán látható.

4. Tallér m. 1. sz. a. a körirat eleje és vége kevésbé elválva, a rózsa helyett virágcsa, a vért pontok nélküli. R : PARTIVM · REGNI · HVNG · DOMINVS : ET · SECVL · COMES · 1609 : Czímer N A nélkül; korona gyöngysor nélkül, alul széles csik. — Az N betűk fordítottak. Növs. 19. s. 1^{1/2}. m. RR.

6. ábra: Holländer Leo közleménye egy 1609-es tallérről

Eszerint a szóban forgó, a Holländer gyűjteményében volt tallér előlapja az 1. ábra szerint II-es típusú („a vért pontok nélküli”) és hátlapja is II-es típusú („N A nélkül”), viszont egyik általam ismert típusával sem egyezik (ld. a 2. Függelékben). Ha tehát a tallér leírása helyes, akkor ez lehetett a ma már hiányzó, 9-9 verőtövekkkel vert típus egy példánya. (Azt a tényt, hogy tudomásunk van a tallérről, de nincs róla képünk, kívántam a 3. táblázatban az N=0 értékkel jelezni.)

Nyitva maradt kérdések

Az eddigiekben összefoglaltam mindazt az ismeretanyagot, amit Báthori Gábor hengeres tallérveréséről összegyűjtöttem. A téma tárgyalása során több olyan kérdés is felmerült, aminek megválaszolására a jelenlegi ismeretek alapján nem voltam képes, de amely kérdéseket további kutatásokkal megválaszolhatónak gondolok. Ezek a kérdések, röviden összefoglalva az alábbiak.

- a) Tervezett, vagy esetleges volt-e a hengerek elfordult helyzetű alkalmazása?

- b) Mi lehet az oka az I-I' hengerpár első helyzetében vert tallérok feltűnően egyenetlen eloszlásának, vagyis annak, hogy míg a 3-3' típus kiemelkedően nagy számban létezik ma is, más típus ugyanerről a hengerpárról egyáltalán nem maradt fenn?
- c) Mi lehet az oka annak, hogy a II-III hengerpár által vert érmek csak 1,5 tallér formájában léteznek? Miért nincsenek ilyen egyszeres tallérok, kivágott formában?
- d) Milyenek voltak az 1609-es tízforintos hengeres verésének körülményei? Valóban 1608-ról átmetszett-e az évszám, valóban hengeres veréssel készült-e, és ha igen, vajon ez-e az egyetlen ma ismert típus az egyszeresen elforgatott verőtőpárról?
- e) Valóban helyes-e a következtetésem a 9-9 bélyegű tallér azonosításában?

E kérdések megválaszolása érdekében a kutatás folytatódik, annak sikere esetén az eredményeket egy újabb közleményben foglalom össze.

Irodalmi hivatkozások

- [1] Adolf Resch: *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis Gegenwart*, Hermannstadt, 1901.
- [2] Lux Iván és Tóth Csaba: *Erdélyi Tallérok / Thalers of Transylvania, Preprint No.1 (1559-1581), János Zsigmond – Báthori Kristóf – Bocskai Erzsébet*, Martin Opitz, Budapest, 2022.
- [3] Lux Iván, Nudelman László és Tóth Csaba: *Erdélyi Tallérok / Thalers of Transylvania, Preprint No.2 (1581-1602), Báthori Zsigmond*, Martin Opitz, Budapest, 2024.
- [4] Tóth Csaba: *Erdély pénzei*, Martin Opitz, Budapest, 2023
- [5] Nudelman László: *Erdélyi pénzek hamisítványai*, Numizmatikai Közlöny 2013-2014, p. 159.
- [6] Lux Iván: *Bocskai István Madonnás tallérjainak hengeres veréséről*, megjelenés alatt.
- [7] Káplár László: *Ismerjük meg a numizmatikát*, Gondolat, Budapest, 1984.
- [8] Domoki Ferenc: *I. Lipót XV krajcárosok jellegzetes hibái*, Az Érem, 2005/2, p.7
- [9] Huszár Lajos: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- [10] Hollaender Leó: *Erdély érmészetéhez*, Archeológiai Közlemények 9. kötet (1873), p.50.

1. Függelék: Báthori Gábor nagybányai tallérjainak előlapjai hengerenként (1608 – 1609)

I. Virágdíszes vért

1

2

3

4

5

II. Sima (dísztelen) vért

6

7

8

9

10

III. Pont-díszes vért

11

12

13

14

15

2. Függelék: Báthori Gábor nagybányai tallérjainak hátlapjai hengerenként

I. Sárkány által körbevett hármás címerpajzs és kis korona (1608)

1

2

3

4

5

I'. Sárkány által körbevett hármás címerpajzs és kis korona (1609)

1'

2'

3'

4'

5'

II. Sárkány által körbevett címerpajzs (1609) - nagy korona a köriratban

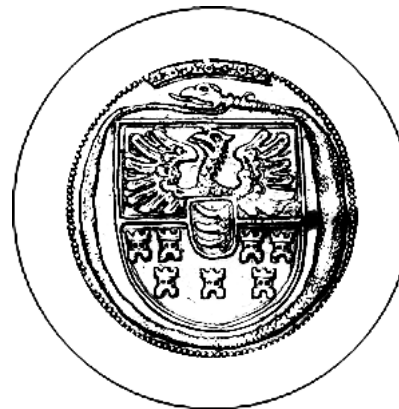
6

7

8

9

10

III. Sárkány által körbevett címerpajzs, kétoldalt N-B verdejel (1609) - nagy korona a köriratban

11

12

13

14

15